

A fogarasmegyei oláhok építkezési- és lakás-viszonyai.

A kultura, mint valami hatalmas tengerár, beömlik lassacskán a legezárta helyre, a legfélreesőbb részecskéibe a vidékeknek. Magával ragad műveltséget, fejlődött ízlést, a mi átalakítja az igényeket, lerontja a megszokott viseletet, modort; új szokást, új igényeket, talán egész új életmódot teremt a régi, elavult helyébe. Valamint a tenger hullámai lekoptatják a kiálló szirteket, átalakítják a partok kinézését; kiegyenlítik az ellentéteket, s új szigeteket alkotnak a lekoptott részekből: ép úgy alakítja át a kultura is a népek szokásait, viseletét, építkezését, sőt nyelvét is. Általánosan elismert tény, hogy a közlekedési viszonyok legfőképen bírnak befolyással a terjedés irányára és gyorsaságára. Nehéz közlekedési viszonyok közt a kultura is lassan terjed. Az utak, ösvények mintegy esaternái a terjedésnek, melynek partjain leghamarább lesz érezhető, áldást hozó — de egyszersmind átalakító tulajdonsága is. Leghathatósabb terjesztői a vasútak, a mint azt számtalan eset mutatja. Egy pár év — ügyszólván — s a régi szokást, régi viszonyokat hiába keressük: elvesznek, elkallódnak. Fogarasmegye lakói most vannak azon ponton, mikor vasútja megnyitásával az átalakulás vagy arányokat kezd ölteni.

A nyugati rész, melyet vasút szel át, már hatalmas léptekkel halad, míg a keleti rész, hegyek által elzárva, elrekesztve, még csak most van a kezdet kezdetén, habár e terület is két oldalról vasút közé van szorítva, s így előre láthatólag az átalakulás itt is csak idő kérdése. Pedig ez alkalommal oly nyomok, vonások menének kárba, melyeknek egyrészt kulturtörténeti jelentőségük elvitáztatatlan, másrészt napjaink egyik napirenden forgó kérdésének tisztázásához, — e népfaj eredetének megvilágításához — nagyban hozzá járulhatnának. E soroknak ép az lenne a célja, hogy néhány ilyennek felismert vonást, jelleget mint a régmúlt idők eddig megőrzött emlékeit, bizonyosságait tudomásra hozza és fentartsa.

A megye, nagyjában véve, két sor faluból áll, melyek közül az Olt folyó melletti *alsó*, a havasalyi *felső* jelzővel van ellátva, rendszerint a havasról az Oltba futó ugyanazon patak partján. Közbe ékelve néhol, részint a havas valamely előnyúló völgyében,

részint a két falutól oldalt van egynéhány község. Ez nagyjában, — mint említém, — a megye képe. A főközlekedési vonalak (országút, vasút) az *alsó* jelzőjű falvakat kötik, majdnem egyenes vonalban, össze. Ennél fogva, ha tipikus vonásokat keresünk, az *alsó* jelzésű falvakban ritkán találunk, ezekre leginkább a félre-eső havasalyi falvakban, a *sinkai* völgyben és a földrajzilag Brassó-megyéhez tartozó *törcsvári* járásban találunk.

Az első, a mi ily irányú szemlélés közben feltűnik, a lakóház sajátos építése, berendezése. A legfeltűnőbb azonban, hogy a lakóház utcára néző részén három ablak van. Ha Európa nyugati tájainak lakását nézzük, a legegyszerűbb pásztor kunyhótól a legszébb palotáig, a legéjszakibb szamojéd kunyhótól a legdélibb olasz villájáig hasonlóságot, rokonsági viszonyt sehol sem találunk, de nem találunk hasonlóságot az erdélyi részek más nemzetiségű — szász, székely — lakósaéhoz sem. A székely két ablakkal épít, a szásznál nincs határozott szám, néha kettővel, néha többel. E megye területén azonban a hármasszám annyira uralkodó, hogy ennek jellegzetes voltát nem lehet kétségbe vonni. A félre-eső falvak régi szalmás fedelű házai kivétel nélkül ilyenek, még a cserép fedelűek nagy része is; sőt nem ritka az országút mentén újonnan épült téglaház sem, mely e beosztáshoz még itt is ragaszkodik.

Ha az ilyenmű épületeket összehasonlítjuk, igen jól elválasztható, jól jellemezhető három *typust* lehet megkülönböztetni. Nevezzük a legegyszerűbbet, mint valószínűleg a legrégebbit is *alap-typusnak*, a falvakban látható kevésbé egyszerűt *fejlődött typusnak* s végre az újabb igényekhez alkalmazottat *új typusnak*. Természetes, mint minden fejlődésre képes és fejlődő dolognál, úgy itt is átmenetek, összekötő kapcsok is vannak. Sőt e kapcsok igen becsesek, mert csak ezek segítségével hozható szerves összefüggésbe az egész ilyenmű építkezés.

Az alaptypus lakóházai nem képeznek ethnográfiai értelemben vett falut, hanem szétszórva hegytetőkön, hegyoldalokon olyas szállítás, tanyafélék csak közigazgatásilag soroztatnak együvé. Itt nem lehet tudni, hol kezdődik s hol végződik a falu. Ilyen közigazgatásilag egy csoportot képező hely a szép sinkai völgyben Almásmező (Pojana merului), Pesterea, Magura, s majd minden Törcsvárral szomszédos község.

Hajdan mikor ezen községek lakói nagy gyéren letelepedtek, e területeket erdő borította, ma már kopár legelő, emitt amott mívelve. Az akkori csekély pusztát nagyobbította irtással s ma legfennebb határfául áll egy-egy. Az ős telepes a hely megválasztásra, hová lakását építette, csak annyiban fordított gondot, hogy állatainak elégséges legelő-terület legyen körülte; időjárás, szél, vízközelléte, a szomszéd távolsága, — úgy látszik — mind nem jöttek

tekintetbe. Mert például a mostani lakosnak sok helyütt óráig kell leereszkedni a völgybe s visszamászni a hegyre, hogy szomját olthassa. Drágádolog ítt a víz, s nincs a félfőra távolságban lakó szomszédoknak sem.

Nem különben járt el az épület-anyag megválasztásában: épített kőből vagy fából, a mint épen kezeügyébe akadt; túlyomó a fa, minthogy ehhez legkönnyebben jutott, alapfala azonban — ha van — kő. A délre néző lakás két szobából áll, alaprajza téglalakú egyenközény. Könnyebbség kedveért nevezzük a foközlekedési vonal felé eső részt: *utczai rész*-nek, vagy a ház *előrés*-ének, az ellenkező véget: a ház *hátszob*-ának, a hosszabb részt, melyen ablak is van: *udvari rész*-nek, az ellenkező oldalát: a ház *hátszob*-ának. Természetes, hogy itt utczáról, udvarról szó sincs; a lakos maga sem ismerős e fogalmakkal s falvakban lakó nemzetségbelje is szlávól kölcsönzi ezek neveit (utcza = ulicza). A szobák közül az *utczai* oldalon levő a lakószoba, a másik csak pítvar. A lakószobának egy ablaka az udvari oldalra nyílik, az *utczai* részre egy, ritkán két ablak néz. Az utcza és udvari ablak közti sarokban van az asztal, ez a főhely. A szoba előrésének hátfelől oldalán az ágy, ha van. A hátsó sarokban a tüzelőhely. Az eddigiekben semmi eltérő, vagy különös nincs. Nagyjában megegyezik bármely nemzet szegényebb osztályának lakásával, hanem a többi már specialitás. Az így készült és zsuppal fedett házhoz még egy szakasz csatlakozik, vagy az udvari oldal, vagy a háti oldal felől, mely egy kerek likkal (ablak) néz az *utczai* rövidebb oldalon ki, alig dereng be rajta világosság. Legtöbbször a házfedel szarúfái lenyújtva szolgáltatják a fedelet, néha pedig világos udvarformát képezve nincs a fedél a házéhoz kapcsolva, hanem külön szarúfák, úgynevezett fél fedelet képeznek, melynek zsúpja kalodákkal van leszoritva. Ha az alig világított toldalékot vizsgáljuk, igazi rendeltetését alig találjuk ki.

Lakási czélra alakja, világítása, elhelyezése miatt sem használhatják, kamrául pedig, — ha ugyan szükség van ilyesmire — a pítvar szolgál. Mire való hát e toldalék? Mert valamilyes rendeltetésének lennie kell.

A feltett kérdésre megtaláljuk a választ, ha a lakosok foglalkozását tekintjük. Ma két fő foglalkozás van: a földművelés és az állattenyésztés. Lássuk ezeket sorra.

Általában mondva, vízszintes terület e tájakon nincs, mely legfőképen alkalmas volna a földművelésre. A lejtőségnek sok foka van, de ide a természet azt a fokot alkalmazta, a mely lehetetlenné teszi az állatokkal való szántást, s mégis ily helyeken látunk zabot, árpát, kukoriczát tengődni. E föld szegény lakója ásóval, kapával műveli földjét, az ekét legfennebb híreből ismeri. Trágyát kosárba,

puttonba hord, melyet egy zápor ismét elmos, s a földjén mészsziklák és málló csillámpala szirtek dugják ki fejöket. A lehordott termőföldért, trágyáért másnap lemászik a völgybe, árokba s újra visszahordja; folytonos küzdelmet folytat, csekélyke termőföldjeért. Ebből látható, hogy ez aligha volt főkereset-forrása régen, erre a jelen idő kényszerítette. Megszaporodtak a hegytetőkön a házikók, megsokasodtak a lakosok, ezért míveli a háza környékén erre alkalmas területdarabkákat.

Ezek után nem marad egyéb hátra, mint állattenyésztésre gondolni, mely állhatott: marha- vagy juhtenyésztésből, avagy mindkettőből. Hogy melyik volt a kettő közül, eligazodunk, ha megfigyeljük emez állatokkal való bánásmódját, eszközeit, mesterszavait. Az bizonyos, hogy azokkal biztosabb bánásmódja, tökéletesebbek eszközei, nemzetiesebb mesterszava, melyek ősi foglalkozását képezték.

Az oláh népnek sem a ló, sem a szarvasmarha hajtására saját szavai nincsenek, lovát szászúl (hájcz, hőjcz) hajtja, ökrét, bivalát pedig magyarul. Az ökör-nevek magyarok: szök (szőke), csen (cesendes), ren (rendes), kajla, szi (szilaj), szirk (szürke), jám (jámhor), stb. csá csen (csá cesendes), hó ren (hó rendes), hi kajla (hej kajla). Ezenkívül több az ökörrel, szarvas-marhával való bánásra vonatkozó mesterszavak azt bizonyítják, hogy ez nem volt ősi foglalkozás, hanem a bejövetelük alkalmával itt talált népfajtól, — a székelytől¹⁾ — szerezték a szarvasmarhát, tanulták meg a vele való bánásmódot.

Az ősi foglalkozás tehát majdnem kizárólag juhtenyésztés volt, melylyel hegyről-hegyre vándorolt, a hol bő legelőt és védelmet talált állatai számára. Ezen állat szolgáltatva eledelét s ruházatát is, mely napjainkban is így van. Ezt nem szükséges hosszasan bizonyítgatni a hegyi néppel, egy tekintet meggyőző bizonyíték. Ezen állat életmódjához kötötte életmódját, viseletét, lakását is ennek megfelelőleg építette és rendezte be.

A nyáj nyáron szétbarangolt a havasokban, be egész Romániáig, de télre visszahúzódott kevésbé zord helyre. Úgy építkezett tehát, hogy magát és nyáját megvédelmezze az időjárás viszontagságai ellen; a nyáját megvédi a rabló vadak ellen. Legközelebb és rá nézve a legkényelmesebben, tehát a ház oldalához épített aklot használt zárt fedéllel, egy lyuk-féle ablakkal, melyen elég világosság, de rablóvad vagy tolvaj nem férközhetett, s elég meleg volt az ellős állatok számára, melyektől függött a jövő év gazdasági oldala, a főeledel, a tej, túró.

¹⁾ Érdekes jelenség az is, hogy a székely meg a lóval nem tud magyarul banni, hajtása szász, mesterszavai közt is sok idegen származású van.

Tényleg ma is így találjuk, néhol mind a két toldalékot, ha a gazda szarvasmarha és juhtenyésztéssel foglalkozik, különben csak egy a toldalék. Néhol azonban egyik sincs már meg, mert többé nincs elég terület a legeltetésre, vagy közösen gondoskodnak arról s a megváltozott viszonyok közt az építkezés is átalakult, bár sehol annyira, hogy a régi gazdálkodás nyomai mind elpusztultak volna. Ma már messzire hatoltak a hegysek mentén, leereszkedtek a völgyekbe, előzőnlötték a síkságot is; ezeknél a hegytől való távolság szerint megváltozott életmódjuk, ehez idomult évszázadokon át építkezési szokásuk is. De a hegyek alján, hová a lakosok még nem oly régen ereszkedtek le, még sokáig fenn fog maradni ez az építési mód.

A faluban, hol a fejlődött típusbeli építkezést használják, már nem juhot tartanak benne, s nem toldalék, hanem már az építés terveinél ki van mérve a kis szoba, de régi lakásoknál még most is csak egy kerek lik van rajta s egy darabka üveg — ráma nélkül — akadályozza meg, hogy a macska kényelmesen be ne sétáljon a füstölt szalonnához.

A *fejlődött típus* házai már falvakat képeznek, gazdája főfoglalkozása a földművelés, ehez van alkalmazva a lakás-berendezés is. A lakás berendezése csak a fejlődést, az újabb viszonyokhoz való alkalmazkodást mutatja, de a fejlődésben megvan a folytonosság. Még egy fedél alatt van a melléképületekkel, de már nem keresztben, hanem hosszában toldja egymásután. Még egy fedél alatt van a színnel, hova gazdasági eszközeit teszi, megvédendő az időjárás viszontagságai ellen; egy fődél alatt az istállóval, hová barmait köti; csürrrel, hová gabnáját és takarmányát teszi; a pajtával, hol apróbb barmait tartja.

A lakóház két szakaszból áll, az utcai és udvari szakaszból. Az udvari rész a szegényebbeknél nyáron konyhául szolgál, télen pitvarul és a szárnyasok téli szállásául; a gazdagabbaknál egy udvar felőli ablak van rajta és nappali szobául, konyhául szolgál. Az utcai szakasz egy nagyobb és egy igen keskeny szobából áll (a tipikus szoba.) Eme kis szobában már nem juhokat tart, mert már a háztól távolabb sem férközhetik oda a rabló vad, hanem kamrául használja (ritkán a fiatalság hálószobája, ha nagyon népes a család.) Az ablaka még, azonban most is egy kerek lik, üveggel befedve. Ha a gazda módosabb, ráját is csináltat az üvegek. A még vagyonsabb már formális ablakot tesz rá; de míg a szomszéd szobában, hat táblás és stylszerű ablak van, ezen legfennebb négy táblás. Igen ritka és merész újító, ki a szobácska nagyságán ugyan semmit se változtatva, ablakát a másik szoba ablakaival egyforma styl és nagyságra szabhatja. De azért néha ezekben is ott lóg a füstös oldalas az ajtó sarkán.

A nagyobb szoba a parádés szoba, az udvar felé egy, az utcára néha egy, néha két ablakkal, a vagyonság szerint. Innen

a három ablakos építkezés. Ebbe a szobába halmozzák össze az összes mutogatni valójukat, a sok ágyneműt a magasra vetett ágyban, tulipánosra festett asztal, tiszta terítővel befedve, melyet csak vendég számára vagy ünnepélyes alkalmakkor használnak, mellette az asztallal egy stylusú pad, a fal mellé támasztva. A falon üvegre mázolt rettenetes kinézésű szent-képek; uralkodók képei, már a melyikhez könnyebben s olcsóbban hozzá juthatnak. A rá-más képek közül, a tükör s az ablak körül saját készítésű kendő díszelég. A pad karja fölött a saját készítésű, keleties izlésű, gyapjú szőnyeg van szegezve a falra. Legfölül, körös-körül tulipános festésű fogas, teleaggatva *székely bokály*-okkal és *kék-fehér* tányérokkal, kátrányfestékekkel mázolt brassai porcellántáblák. Néhol az asztal fölött csüng a gerendáról az üveg anyagú, ősi méceses; néhol pedig három szál kötélén egy teknő, a kisdud bölcsőjéül.

A berendezésből látható, hogy a kultura mennyiben befolyásolta még a havasalyi falvak lakosait is, hát még az országút menti falvakéit s a városokban lakókéit. Az építkezésnél már alig pár szál kapocs tartja fenn az összeköttetést, majdnem beolvad, elenyészik a nyugati civilizáció építkezésébe. De napjainkban is van még egy pár megkülönböztető vonása. A városi, mesterséggel foglalkozó már nem tudja mire használni a legszebb szobája melletti keskeny szobát s azért a kettőből egy nagy szobát épít, de a három ablak még megmarad. Ez majdnem esetlegesnek tűnik fel a többi egész más táj, más viszony szülte lakóházak közt. Anyaga téglá s kő, fedele cserepes, a homlokzat díszítése modern, hanem azért a homlokán ékeskedő három ablak elárulja ősi származását. Ez a modern alak képviseli az *új typush*.

A számos átmeneti alak közül, melyek különösen ott fejlődtek, hol két népfaj egymással érintkezett, említést érdemel a *székely-átmenet*. Ismeretes, hogy 1848 előtt sok határmeneti község, határőri katonai szervezetű volt. Ezekbe a községekbe sokszor telepítettek az altiszti szolgálat teljesítésére székely fiúkat, kik ide telepedvén, tiszta székely modorban építkeztek. A ház elébe tornácot toldottak, a kaput faragott tulipános lábakkal, galamb-dúczezal készítették és ennek homlokára ékes nyelven az építő tulajdonos nevét festé, vagy véseté. De az utódnak már nem is tölt a széles tornác, nem is tudta mire való, de azért még ma is oda biggyeszti oly keskenyen, hogy két ember alig fér el rajta egymás mellett. A kapu sem oly magas, czifra, hanem azért faragnak rá tulipán helyett keresztet. A nevét is fölírja, de a »Nemes« helyett Neámes, »Majláth« helyett (Dezsán 39. sz. ház) Mojlát, »Vass« helyett Vasu, Somogyi Miklós helyett „Nikulaju Somodi« (Dezsán község 91. sz. ház.) Eltűnt a székely név és utóda oláh, de építkezése még sokáig megzavarja az egyes típusok közti lánczolatossághoz vezető összefüggést.